

ارائه چهارچوب عدالت اجتماعی در مکتب حاج قاسم سلیمانی بر اساس ماهیت آن در قرآن، سنت و فقه امامیه

سیده فاطمه طباطبائی^۱

چکیده

هدف: عدالت در اسلام به‌عنوان راهبردی عملی برای ساختن جامعه‌ای سالم و مبتنی بر حقوق انسانی مطرح است. در مواجهه با تحریف کارآمدی آموزه‌های اسلامی، ارائه الگویی از عدالت اجتماعی مبتنی بر آموزه‌های شهید حاج قاسم سلیمانی، برای مشروعیت‌بخشی به محور مقاومت و تبیین اثربخشی فرامین الهی ضروری است. **روش‌شناسی پژوهش:** این پژوهش با رویکرد توصیفی - تحلیلی، مفهوم عدالت را در قرآن کریم، سنت معصومین علیهم‌السلام و فقه امامیه به‌صورت نظام‌مند بررسی و تعریفی جامع استخراج می‌کند. در بخش کیفی، داده‌های میدانی از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با هم‌زمان و مطلعین سیره شهید سلیمانی، با نمونه‌گیری گلوله‌برفی گردآوری شده است. تحلیل داده‌ها بر اساس روش تحلیل تفسیری و کدگذاری چندسطحی (پایه، سازمان‌دهنده، فراگیر) انجام و فرایند مستندسازی داده‌ها با دقت و رعایت اصول تحقیق کیفی صورت گرفته است.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد عدالت اجتماعی در شریعت اسلامی به معنای قرار گرفتن هر فرد در جایگاه شایسته خود و رعایت تساوی و انصاف در حقوق و رفتار با دیگران است. **نتیجه‌گیری:** سیره شهید سلیمانی با تأکید بر خدمت به خلق، همسویی بالایی با اصول عدالت اجتماعی دارد و مفاهیمی چون انصاف در رفتار، رعایت حقوق و مدیریت عدالت‌گرایانه در ابعاد اقتصادی، فرهنگی و سیاسی را به‌خوبی نمایان می‌سازد. این پژوهش الگویی کاربردی از عدالت اجتماعی در مکتب شهید سلیمانی ارائه می‌دهد که می‌تواند در مشروعیت‌بخشی به محور مقاومت نقش مؤثری ایفا کند.

کلیدواژه‌ها: ماهیت، عدالت اجتماعی، قرآن، مکتب حاج قاسم سلیمانی.

Email: fatatabaee@uk.ac.ir

۱- دانشیار گروه الهیات، دانشکده حقوق و الهیات، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران.

Email: fatatabaee@um.ac.ir

دانشیار گروه فقه و حقوق، پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۹

مقدمه

عدالت از بنیادی‌ترین مفاهیم و از مستقالات عقلیه‌ای است که از دیرباز تمام ادیان و مکاتب در پی تبیین و تعمیق مفهوم آن برآمده‌اند و با برداشتی که از این کلمه داشته‌اند زیر بنای کنش‌های فردی و اجتماعی خویش را بنا نهاده‌اند. اسلام به عدالت به‌عنوان یکی از اصول اساسی و بنیادین نظام اخلاقی و اجتماعی خود نگاه می‌کند. این اصل نه تنها به‌عنوان یک ارزش نظری، بلکه به‌عنوان یک معیار عملی و کاربردی در تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان مورد توجه قرار دارد. یکی از اصول اصلی نظام اسلامی، اصل عدالت اجتماعی، اجرای عدالت، در نظر گرفتن حق توده‌های وسیع مردم و پر کردن فاصله طبقاتی است (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۰۰۲). در عصر کنونی حاج قاسم سلیمانی به‌عنوان تربیت یافته مکتب اسلام، با تکفل اقامه عدالت، فارغ از مرز و بوم، ملیت و مذهب توانست نقش راهبردی خود را در شکل‌گیری جهان مقاومت و مقابله با ظلم و ستم ثابت نماید تا جایی که در بزرگداشت شأن ایشان آمده است که حاج قاسم به‌مثابه یک مکتب است (بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۹۷۷). در این برهه از زمان تحریف کارآمدی فرامین الهی در بستر زندگی فردی و اجتماعی و دستاوردهای انقلاب اسلامی یکی از ابزارهای دشمن برای لقاء ناکارآمدی اسلام و شکست نظام اسلامی در اهداف است. از این‌رو تحقیق پیش‌رو با تبیین و تخریب ماهیت و گستره عدالت اجتماعی از قرآن کریم، سیره معصومین علیهم‌السلام و فقه امامیه که نشان دهنده کارکرد عدالت در عرصه زندگی است، به دنبال یافتن معنای واحد به‌عنوان ملاک است تا با تکیه بر آن، در جهت قدرت و مشروعیت بخشیدن به محور مقاومت و تبیین کارآمدی فرامین الهی به ارائه الگوی عدالت اجتماعی در مکتب حاج قاسم سلیمانی بپردازد. در شرایطی که گفتمان عدالت به ابزاری برای توجیه منافع سیاسی و ایدئولوژیک تقلیل یافته و الگوهای عملی عدالت‌ورزی با چالش‌های متعددی مواجه‌اند، بازخوانی مفهوم عدالت در اندیشه و عمل شخصیت‌های برجسته‌ای همچون شهید سلیمانی، می‌تواند الهام‌بخش رویکردهای نوینی در راستای تحقق عدالت اجتماعی باشد. بنابراین جهت ارائه الگوی عدالت اجتماعی در مکتب حاج قاسم، تبیین ماهیت عدالت اجتماعی برای دست یافتن به معنای واحد و همچنین تبیین گستره عدالت اجتماعی برای تخریب مضامین آن جهت تطبیق با سیره حاج قاسم، تعمق و تدبر در قرآن کریم پیرامون عدل ضروری می‌نماید و در این راستا به سؤالات ذیل پاسخ داده می‌شود:

ماهیت و گستره عدالت اجتماعی در قرآن، سنت و فقه امامیه و نیز الگوی عدالت اجتماعی در مکتب حاج قاسم چه می‌باشد؟

پیشینه

در این راستا به مقالات و کُتبی می‌توان اشاره نمود:

- مقاله خوئینی و همکاران (۱۳۹۹) تحت عنوان جایگاه عدالت در فقه امامیه و قوانین جمهوری اسلامی ایران موجود است که نگاهی گذرا به امکان ایجاد گفتمان نقد قوانین بر اساس ملاک عدالت است.

- مقاله مقدسی و افصحی (۱۴۰۲) تحت عنوان واکاوی معناشناختی مفهوم عدالت اجتماعی در قرآن کریم با تکیه بر مبحث همنشین‌های معنایی نیز موجود است. نتایج نشان می‌دهد که اجرای عدالت در جامعه منوط به پایبندی به یک سری از رفتارها مانند پایبندی به حق، عدم باندبازی و... و دوری از بعضی رفتارها مانند پایمال کردن حق دیگران و... است.
- کتاب شیرازی (۱۳۹۹) شاخص‌های مکتب شهید سلیمانی نیز به چاپ رسیده است. در این کتاب سعی شده است ضمن تبیین هر شاخص از مکتب امام بزرگوار شاخص‌های مکتب شهید سلیمانی با مکتب امام خمینی(ره) تطبیق داده شود.
- مقاله فاطمه حاجی اکبری و معصومه شیردل (۱۴۰۲). تحت عنوان تبیین آموزه‌های دینی در مکتب شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی، به بیان جوانب دینی زندگی حاج قاسم پرداخته است.
- مقاله عبدالحمید بیات و سیدمهدی سیدطباطبایی (۱۳۹۹)، تحت عنوان الگوی مطلوب ارتباطات میان فردی در سلسله‌مراتب فرماندهی: مورد مطالعه شهید حاج قاسم سلیمانی، بعضی از جوانب مدیریتی زندگی اجتماعی شهید سلیمانی را به تصویر می‌کشد.
- علی باقری دولت‌آبادی (۱۴۰۰)، تحت عنوان انقلاب اسلامی و مکتب سازی: نمونه موردی مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی، مکتب شهید سلیمانی را مورد بررسی قرار می‌دهد.
- با توجه به پیشینه تحقیق تاکنون تحقیقی که به‌طور جامع و مبسوط ماهیت و گستره‌ی عدالت از منظر آیات، روایات و فقه امامیه را تبیین و تخریج نماید و با ارائه‌ی تعریفی جامع در صدد ارائه الگوی عدالت اجتماعی در مکتب حاج قاسم باشد یافت نشد. بنابراین از این حیث دارای نوآوری می‌باشد.

روش پژوهش

این تحقیق با رویکرد توصیفی - تحلیلی و کیفی انجام شده است. در بخش توصیفی - تحلیلی، ماهیت و گستره عدالت در قرآن کریم، سنت معصومین علیهم‌السلام و فقه امامیه به‌صورت نظام‌مند بررسی و تحلیل شده است تا تعریفی جامع و مستند از عدالت و مضامین آن استخراج گردد. در راستای ارائه الگو روش تحلیل محتوای کیفی با کدگذاری چندسطحی (پایه، سازمان‌دهنده، فراگیر) استفاده شده است. در بخش میدانی، داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با هم‌زمان، همکاران و مطلعین سیره حاج قاسم جمع‌آوری شده و نمونه‌گیری به روش گلوله‌برفی انجام شده است تا افراد شاخص و تأثیرگذار شناسایی شوند. مصاحبه‌ها به‌صورت حضوری، تلفنی و اینترنتی انجام و با رعایت اصول ضبط، ویرایش و پیاده‌سازی داده‌ها، متون مصاحبه‌ها به دقت مستندسازی شده‌اند. تحلیل داده‌های کیفی بر اساس روش تحلیل تفسیری انجام شده است به‌گونه‌ای که پیام‌های نهفته در متون مصاحبه آشکار و مؤلفه‌ها و شاخص‌های عدالت اجتماعی در مکتب حاج قاسم دسته‌بندی و تبیین شده‌اند. فرایند تحلیل شامل تلخیص، عرضه و نتیجه‌گیری

داده‌ها است که مطابق با استانداردهای تحلیل داده‌های کیفی می‌باشد (بازرگان، ۱۹۲۲: ۷۶؛ میلز و هوبرمن^۱، ۱۹۸۴: ۸۲؛ سرمد، حجازی، بازرگان، ۲۰۰۸: ۲۰۸). روش تحقیق کیفی به دلیل توانایی درک عمیق مفاهیم و معانی پدیده‌های اجتماعی برای این پژوهش که به بررسی عدالت اجتماعی در مکتب حاج قاسم می‌پردازد، کاملاً مناسب است و امکان بهره‌گیری از داده‌های متنی حاصل از مصاحبه و منابع کتابخانه‌ای را فراهم می‌آورد. فرایند مستندسازی داده‌ها شامل ضبط، ویرایش و پیاده‌سازی است که در این تحقیق با دقت و مطابق اصول تحقیق کیفی رعایت شده است.

چهارچوب مفهومی پژوهش

جهت ارائه الگوی عدالت اجتماعی در مکتب حاج قاسم سلیمانی به تبیین و تعریف مفاهیم اساسی تحقیق پرداخته می‌شود.

عدل

«عَدْل» در لغت مصدر است و در معنای عدالت است (بستانی، ۱۹۹۶: ۶۰۲). عدالت لفظی است که مقتضی معنای مساوات است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۵۵۱)، همچنین با فتحه به معنای قیمت و فدیة و مرد صالح است و با کسره به معنای مثل است. اَلْعَدْلُ، خلاف جور است (طریحی، ۱۹۹۶: ۵: ۴۲۰). در قاموس قرآن در معنای عدل آمده است: عدل به معنای برابری است و آن چه گفته‌اند از قبیل: مثل، فدیة، ضدّ جور، همه از مصادیق معنی اول‌اند (قرشی، ۱۹۹۲: ۴: ۳۰۱).

ملا احمد نراقی کار عدالت را تسویه کردن در امور مختلف دانسته و شغل آن را برگرداندن از طرف افراط و تفریط به حد وسط و میانه روی می‌داند (نراقی، ۱۹۹۹: ۷۹).

بعضی دیگر عدل را به سه قسم منقسم نمودند: اول عدل شرعی که عبارت است از حالت نفسانی که در اثر ایمان، خوفی ایجاد می‌شود که آن حالت خوف باعث ترک معاصی کبیره و اصرار بر صغائر و منافیات مروت و انجام فعل واجبات می‌شود. دیگری عدل اخلاقی است که باید متعلق به جمیع اخلاق حمیده که متوسط بین دو دسته از اخلاق ذمیمه است در طرف افراط و تفریط. قسم آخر عدل معاشرت است که در بین مردم به عدل رفتار کند (طیب، ۱۹۹۰: ۴: ۳۱۳-۳۱۴). با عنایت به آیات قرآن کریم (الأنعام: ۱۵۲) و روایات معصومین علیهم‌السلام (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۲۰۸) عدالت به عدالت فردی و اجتماعی قابل تقسیم است. در این تحقیق عدل معاشرت یا همان عدالت اجتماعی مورد نظر است.

مکتب سردار سلیمانی

مکتب از ریشه کلمه «کتب» است. مکتب در لغت عبارت است از جای نوشتن، مدرسه؛ پیروی از نظریه‌ای در فلسفه، هنر و غیره؛ مجموعه‌ی معتقدات یک استاد را که شایع شده، مکتب آن استاد گویند (معین، ۱۳۰۵: ۱۰۴۲).

مکتب در اصطلاح به مجموعه‌ای از اعتقادات و دستورالعمل‌های کلی اطلاق کرده‌اند (آقانظری و همکاران، ۱۳۸۱: ۲۸). مکتب، بر مجموعه‌ای از باورها، روش‌ها و کنش‌ها در حوزه‌های گوناگون زندگی فردی و اجتماعی اطلاق می‌شود. مکتب حاج قاسم سلیمانی برگرفته از مکتب خمینی کبیر (قدس سره) و مبتنی بر مکتب اسلام است. مبانی نظری و عملی آن عبارت است از اعتقاد به خدا، دفاع از ارزش‌های انقلاب و جمهوری اسلامی ایران و توسعه آن، جهاد با نفس، مبارزه با استکبار جهانی به رهبری آمریکا در سایه ولایت مداری جهت عدالت الهی و رعایت حقوق انسانی در جوامع بشری از جمله آزادسازی قدس شریف و مبارزه مداوم تا رسیدن به مقام پیروزی یا شهادت و کسب رضایت پروردگار (رستمی نسب، ۱۳۹۱: ۲۲۴). همچنین مهم‌ترین آموزه‌های دینی این مکتب بر مبنای تحلیل محتوای وصیت‌نامه سردار به‌ترتیب اولویت عبارتند از: شهادت‌طلبی؛ ولایت‌مداری؛ توحید باوری؛ عشق به اهل بیت (علیهم‌السلام)؛ اخلاق مداری؛ توجه به اصول دین. از دیگر آموزه‌های متعالی این مکتب، می‌توان به منش اخلاقی و آخرت‌گرایی اشاره نمود (حاجی اکبری، شیردل، ۱۳۹۳: ۴۷).

اجتماع

انسان نیازمند حیات اجتماعی است. "اجتماع" در لغت به معنای جمع شدن، دور هم گرد آمدن، فراهم آمدن، اتفاق کردن بر چیزی است (بهشتی، ۱۳۹۲: ۵۶). واژه "جامعه" در لغت به معنای توده مردم، طوق، غل آمده است (بهشتی، ۱۳۹۲: ۳۳۴). "اجتماع" در اصطلاح جامعه‌شناسان و فیلسوفان این فن، هیئت و ترکیبی است از اشخاص موجود، اما "جامعه" به وضع و حالت انسان‌ها یا حیواناتی گفته می‌شود که بر پایه قانونی مشترک زندگی می‌کنند (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۱۷: ۲۶). به عبارتی جامعه مدنی تجمع عاملی است که اعضای آن برای نیل به سعادت بر اساس عقلانیت مشترک و رسمی گرد هم آمده‌اند (لاریجانی، ۱۳۹۸: ۱۸۸).

ماهیت عدالت اجتماعی

جهت ارائه الگوی عدالت اجتماعی در مکتب حاج قاسم، تبیین ماهیت عدالت اجتماعی برای دست یافتن به معنای واحد و تبیین گستره عدالت اجتماعی برای تخریج مضامین عدالت اجتماعی جهت تطبیق با سیره حاج قاسم، با تکیه بر قرآن، سنت، و فقه امامیه، ضروری می‌نماید. در قرآن کریم کلمه عدل ۲۸ مرتبه در ۲۴ آیه از ۱۱ سوره استعمال شده است.^۱ با توجه به آیات شریفه، دانسته شد که عالم هستی بر عدل استوار

۱. البقرة، ۴۸ و ۱۲۳ و النساء، ۳ و ۱۲۹ و ۵۸ و ۱۳۵؛ المائدة، ۸ و ۹۵ و ۱۰۶؛ الأنعام، ۱ و ۷۰ و ۱۱۵ و ۱۵۰ و ۱۵۲؛ الأعراف، ۱۵۹ و ۱۸۱؛ النحل، ۷۶ و ۹۰؛ النمل، ۶۰؛ الشوری، ۱۵؛ الحجرات، ۹؛ الطلاق، ۲؛ الانفطار، ۷.

شده است (آل عمران، ۱۸) و کلمه عدل و مشتقات آن در قرآن کریم در معانی فدیة و عوض (بقره: ۴۸)، عدالت و انصاف (نحل: ۹۰)، برابری و معادل (مائده: ۹۵) و عدول (نساء: ۱۳۵) به کار رفته است. در تمام این معانی، معنای «برابری» فهم می‌شود (قرشی، ۱۹۹۲، ۴: ۳۰۱)؛ زیرا فدیة همان عوض و برابری است که در مقابل چیزی داده می‌شود، عدالت و انصاف نیز رعایت برابری است و عدول نیز قرار دادن چیزی در برابر چیز دیگر است. با عنایت به آیه شریفه: «وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَ هُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَ مَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ هُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (نحل: ۷۶)؛ خداوند مثالی (دیگر) زده است: دو نفر را، که یکی از آن دو، گنگ مادرزاد است و قادر بر هیچ کاری نیست و سربار صاحبش می‌باشد او را در پی هر کاری بفرستد، خوب انجام نمی‌دهد آیا چنین انسانی، با کسی که امر به عدل و داد می‌کند، و بر راهی راست قرار دارد، برابر است؟!». از عدل در قرآن کریم، معنای «قرار گرفتن هر چیز در جایگاه مناسب و شایسته خود» نیز قابل برداشت است. آیه شریفه با منطوق خود به دلالت مطابقی صراحت دارد بر این که آن کسی که امر به عدالت می‌کند، او در مسیر مستقیم قرار دارد. بنابراین فهم می‌شود کسی که امر به عدل می‌کند، در جایگاه اجتماعی اصلی، مناسب و شایسته خود قرار گرفته و دیگران را نیز در جایگاه مناسب و شایسته خود قرار می‌دهد. عدالت به صراحت در نهج البلاغه حکمت ۴۳۷ نیز در این معنا آمده است: «الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا؛ عدالت، هر چیزی را در جای خودش می‌گذارد». عدل در معنای انصاف، میزان و معیار نیز آمده است (تمیمی آمدی، ۱۹۸۷: ۹۹).

با تدقیق در قرآن کریم و روایات شریفه از بین معانی لغوی عدالت، معنای برابری و قرار گرفتن شیء در جایگاه مناسب خود از دیگر معانی آن مناسب‌تر به نظر می‌رسد؛ زیرا معنای لغوی مذکور دارای مفهوم و حقیقت واحدی است که در تمامی معانی اصطلاحی در کلام، اخلاق و فقه نیز جریان دارد. با توجه به معنای لغوی عدل و استعمال آن در آیات و روایات می‌توان عدالت اجتماعی را در قرار گرفتن شخص در جایگاه اجتماعی شایسته خود معنا نمود به نحوی که ملزم به اقامه انصاف و برابری باشد.

گستره عدالت اجتماعی در قرآن کریم، سنت و فقه امامیه

گستره عدالت اجتماعی در قرآن کریم، سنت و فقه امامیه، جهت تخریج مضامین عدالت اجتماعی برای تطبیق با سیره حاج قاسم و ارائه الگوی عدالت اجتماعی، می‌بایست مورد مذاقه قرار گیرد. شریعت اسلامی در جامعه به عدالت اجتماعی به مثابه ضرورتی انکارناپذیر نظر دارد؛ چرا که جامعه، در بستر عدل به سوی مدینه فاضله سوق داده می‌شود. خداوند تبارک و تعالی خود عالم هستی را بر عدل استوار کرده است (آل عمران: ۱۸) و به انسان نیز امر به اقامه عدل می‌نماید. آیه شریفه "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ" (النساء: ۱۳۵)؛ اشاره به عدالت اجتماعی دارد و به کسانی که ایمان آورده‌اند، امر به قیام به عدالت می‌کند. قوامین جمع قوام "صیغه مبالغه" به معنی "بسیار قیام‌کننده" است، یعنی کسانی که ایمان آورده‌اند، باید در هر حال و در هر کار و در هر عصر و زمان قیام به عدالت (مکارم شیرازی، ۱۹۹۲، ۴: ۱۶۲). پیامبر

خدا صلی الله علیه و اله و سلم نیز عدالت را بر تمام هستی تعمیم داده است (فیض کاشانی، ۱۴۱۵ ق، ۵: ۱۰۷). عدل در کلام حضرت علی علیه السلام نیز جامع و فراگیر است (نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷). با عنایت به آیات شریفه در قرآن کریم، عدالت اجتماعی ناظر بر اجرای عدالت در اجتماع انسانی است که مطلوب، اجرای عدالت توسط حاکمان در رابطه با مردم و نیز اجرای عدالت توسط مردم در رابطه با دیگران است. بنابراین قلمروی عدالت، در امور اجتماعی می‌تواند تحت عناوینی از جمله عدالت در حوزه حکمرانی، عدالت در حوزه اقتصادی، عدالت در حوزه سیاسی، عدالت در حوزه قانون‌گذاری و عدالت در حوزه روابط بین فردی منقسم شود.

عدالت در حوزه حکمرانی

یکی از گسترده‌ترین عرصه‌های اجتماعی که قرآن کریم امر به اقامه عدالت نموده است، عرصه قدرت و حکومت است. خداوند باری تعالی در این باره فرموده است: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ (حدید، ۲۵): ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم، و با آنها کتاب و میزان نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند». «میزان» کنایه از عدل است. «لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»، تا مردمان به عدل و انصاف و راستی قیام کنند. «وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ»، و فرو فرستادیم آهن را که در آن شجاعتی و سختی بسیار است (ابوالفتح رازی، حسین بن علی، ۱۴۰۸ ق، ۱۹: ۴۰).

حضرت علی علیه السلام در نامه ۲۶ از نهج البلاغه هنگامی که حکومت مصر را به محمد ابن ابی‌بکر واگذار می‌کند به او سفارش کرد: «...آن‌ها را به نگریستن زیر چشمی و خیره شدن در رو یکنواخت بدار (مساوات و برابری را مراعات کرده بین خرد و بزرگ تفاوت قائل نشو و ثروتمندان و بزرگان را بر زیر دستان و مستمندان امتیاز نداده با همه یکسان باش) تا بزرگان به ظلم و ستم تو (دوری از درستکاری) به سودشان طمع ننمایند». با توجه به آیات و روایات دانسته می‌شود که هر جامعه نیازمند حاکم عادل است تا زندگی اجتماعی مردم را سامان و نظم دهد و مدینه فاضله را برای رشد انسان محقق سازد.

با توجه به اهمیت و نقش محوری عدالت در تحقق اصول بنیادین حکمرانی و نظم اجتماعی، شارع مقدس بر لزوم رعایت عدالت در مناصب و کارگزاران جامعه تأکید ویژه‌ای داشته است. بنابراین در فقه امامیه برای مناصب مهم اجرایی از قبیل رهبری، حاکم، سلطان و فقیهی که دارای مقام ولایت و شایسته رهبری است (خلخال، ۱۴۲۲ ق: ۲۲۴-۲۲۵)، امام‌جماعت (یزدی، ۱۴۱۵ ق: ۷۸)، مرجع تقلید (جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، ۱۴۲۶ ق، ۳: ۶۵۹)، ناظر وقف در صورتی که ناظر غیر واقف باشد (گیلانی، میرزای قمی، ۱۴۱۳ ق، ۴: ۲۰)، نایب حج (گیلانی، میرزای قمی، ۱۴۱۳ ق، ۴: ۲۶۱)، امین حاکم (عاملی، ۱۴۰۰ ق، ۱: ۲۱۹)، مخبر رؤیت هلال ماه رمضان (مختاری، رضا و صادقی، محسن، ۱۴۲۶ ق، ۵: ۳۱۱)، عامل در زکات (عاملی، ۱۴۱۰ ق، ۲: ۵۰)، علاوه بر عدالت اجتماعی، عدالت فردی نیز شرط شده است.

عدالت در حوزه اقتصادی

با توجه به آیات قرآن کریم عدالت در امور اقتصادی در تولید و توزیع همسوی یکدیگر به صورت عدالت فراگیر، مورد طلب شارع مقدس قرار گرفته است، از جمله آیه شریفه: «... فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا...» (اعراف: ۸۵): بنابر این حق پیمانه و وزن را ادا کنید و از اموال مردم چیزی نکاهید و در روی زمین بعد از آن که (در پرتو ایمان و دعوت انبیاء) اصلاح شده است فساد نکنید...». در ابتدای آیه پس از دعوت به توحید به مبارزه با مفساد اجتماعی و اخلاقی و اقتصادی آنها برخاسته است (مکارم شیرازی، ۱۹۹۲، ص: ۲۵۰).

در کلام حضرت امیر به احقاق حق اقتصادی مردم و رعایت عدالت اقتصادی در بین مردم تأکید شده است. ایشان می‌فرماید: «... آن چه توانستی از مالی که برای بیوه زنان و یتیمان نهاده بودند برایی چنان که گرگ تیز تک برآید و بُز زخم خورده و از کار افتاده را برآید» (احمدی میانجی، ۱۴۲۶ ق، ص: ۵۷). در فقه امامیه احکامی از قبیل وجوب خمس، زکات، کفارات، قربانی واجب و غیره و همچنین حرمت ربا، احتکار، کم‌فروشی، اسراف و غیره، بر اصل عدالت اقتصادی بنا شده است. در فقه امامیه در برخی از مناصب مرتبط به مسائل اقتصادی، عدالت فردی نیز شرط شده است؛ از قبیل: شاهدان، کاتبان و مستحقین زکات به جز مؤلفه قلوبهم (عاملی، ۱۴۱۰ ق: ۵۳)، مستحق خمس (نجفی، ۱۴۰۴ ق، ص: ۱۶: ۱۱۵).

عدالت در حوزه روابط سیاسی

در آیاتی از قرآن کریم بر اقامه عدالت در امور سیاسی سفارش شده است. خداوند متعال می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (مائدة: ۸): هان ای مردمی که ایمان آوردید در آنجا که هوای نفس و ادارتان می‌کند تا به انگیزه دشمنی، بنا حق شهادت دهید به خاطر خدا قسط را به پا بدارید، و دشمنی با اشخاص و اقوام شما را به انحراف از حق نکشاند، عدالت کنید که آن به تقوا نزدیک‌تر است و از خدا بترسید که خدا از آنچه می‌کنید با خبر است». عبدالله بن کثیر گفته است: آیه در جهودان بنی قریظه وارد شده است. حضرت رسول صلی الله علیه و اله بر آنان وارد شد. ایشان سعی کردند او را بکشند. بنابراین مسلمانان به شدت کینه ایشان را در دل گرفتند. خدای تعالی گفت: نباید که بغض و عداوت ایشان، شما را بر آن دارد که عدل نکنید بل که با دوست و دشمن و مؤمن و کافر عدل پیشه کنید. مورد آیه مورد تهدید و وعید است (ابوالفتوح راضی، ۱۴۰۸ ق، ص: ۲۸۶). علی علیه السلام می‌فرماید: جان و مال خود را به برادرت نثار کن و عدل و انصاف را به دشمنت ارزانی نما... (ابن شعبه، ۲۰۰۳: ۳۶۱).

عدالت در حوزه سیاست در دو سطح عدالت در سیاست خارجی و داخلی مورد نظر اسلام می‌باشد. عدالت سیاسی در امور داخلی به اقامه عدل در رابطه بین دولت و حکمرانان و مردم نظر دارد. عدالت سیاسی در حوزه خارجی، رعایت عدل و انصاف و عزت و احترام روابط بین واحدهای سیاسی را ترسیم می‌نماید.

در فقه نیز نقش و جایگاه عدالت و عدل‌ورزی در بعضی از مناصب و احکام سیاسی، بسیار پر اهمیت است، از قبیل حاکم، مجتهد و امین حاکم که در قوه مجریه ذکر شد، لذا عدالت در آن شرط شده است. در فقه در حوزه سیاست داخلی، عدالت به‌وضوح لحاظ شده است. شاهد مثال زمانی است که اهل کتاب به‌صورت اهل ذمه در آیند در این صورت حکومت اسلامی موظف است آنان را از هرگونه تعرض و آزاری مصونیت بدهد (مکارم‌شیرازی، ۱۹۹۲، ۷: ۳۵۶). کودکان اقلیت‌های مذهبی و همچنین زنان، پیرمردان و نابینایان‌شان معاف از حکم پرداخت جزیه و مالیات می‌باشند (عاملی، ۱۴۰۹ ق، ۱۵: ۶۴). همچنین در عرصه سیاست خارجی و باب جهاد و مبارزه با دشمن نیز همواره به رعایت عدالت سفارش شده است. در شریعت اسلامی، رعایت عدالت، شرط مبارزه دانسته شده است. در فقه امامیه جهاد در صورتی مشروع دانسته شده است که تحت ولایت (امام عادل) باشد (تهرانی، ۱۴۲۱ ق، ۳: ۲۷۱). اگر در جنگ با کفار، کافر حربی اسلام بیاورد، مال، جان، زن و بچه آن‌ها در امان خواهد بود (طوسی، ۱۴۰۷ ق، ۵: ۵۲۵). همچنین در فقه امامیه تعرض به محیط زیست و نیز تعرض به حیوانات، از قبیل کشتن، پی کردن و زجر دادن آنها نهی شده است (طوسی، ۱۴۰۷ ق، ۵: ۵۱۹).

عدالت در حوزه قانون‌گذاری

در آیاتی چند، خداوند متعال به عدالت در حوزه تشریع دین و قوانین سفارش می‌نماید و می‌فرماید: «وَ أَنَا مِّنَ الْمُسْلِمِينَ وَ مِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا (جن: ۱۴)؛ و این که گروهی از ما مسلمان و گروهی ظالمند هر کس اسلام را اختیار کند راه راست را برگزیده است». در این آیه شریفه اسلام به‌جای عدل در مقابل ظلم قرار داده شده است؛ زیرا دین اسلام که متکفل قوانین عادلانه فردی و اجتماعی است، می‌تواند به‌جای عدل قرار گیرد.

در فقه نیز بعضی مناصب که در جایگاه تقنین قوانین هستند وجوب عدالت در آن اشخاص شرط شده است. به همین دلیل داشتن عدالت بدون هیچ اختلاف نظری بین فقها در مرجع تقلید (جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، ۱۴۲۶ ق، ۳: ۶۵۹) و فقیه (خلخالی، ۱۴۲۲ ق: ۲۲۴ - ۲۲۵) شرط شده است. در قرآن کریم آمده است: "... وَ إِن حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (المائدة: ۴۲).... و اگر میان آنها داوری کنی، با عدالت داوری کن، که خدا عادلان را دوست دارد!".

در فقه امامیه در حوزه تشریع قوانین، عدالت رعایت شده است؛ به‌عنوان مثال تکلیف از صغیر و مجنون ساقط شده است. همچنین در صورت ضرر بعضی از تکالیف سبک‌تر وضع شده‌اند؛ مثلاً آنجا که آب برای بدن ضرر داشته باشد مکلف امر به تیمم شده‌است (نساء: ۴۳). در فقه امامیه در بعضی مناصب که مرتبط با حوزه قضا است عدالت فردی نیز شرط شده است؛ از قبیل شرط عدالت در قاضی (عاملی، ۱۴۱۰ ق، ۳: ۶۷)، شاهد (جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، ۱۴۲۶ ق، ۲: ۴۵۹) نویسندگان و تزکیه‌کنندگان و مترجمین قاضی (عاملی، ۱۴۱۷ ق، ۲: ۷۲).

عدالت در حوزه روابط فردی

خداوند متعال در آیه مبارکه می‌فرماید: «وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكُمْ أَذْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا (نساء، ۳): و اگر می‌ترسید که (به‌هنگام ازدواج با دختران یتیم)، عدالت را رعایت نکنید، (از ازدواج با آنان، چشم‌پوشی کنید و) با زنان پاک (دیگر) ازدواج نمایید، دو یا سه یا چهار همسر و اگر می‌ترسید عدالت را (درباره همسران متعدد) رعایت نکنید، تنها یک همسر بگیرید، و یا از زانی که مالک آنهاست استفاده کنید، این کار، از ظلم و ستم بهتر جلوگیری می‌کند». از آنجا که روی سخن در آیه به همه مسلمانان است معنی آیه چنین می‌شود که شما برای دوری از ستم کردن در حق دختران یتیم می‌توانید از ازدواج آنها خودداری کنید و با زانی ازدواج نمایید که موقعیت اجتماعی و فامیلی آنها به شما اجازه ستم کردن را نمی‌دهد (مکارم‌شیرازی، ۱۹۹۲، ۳: ۲۵۳).

در روایات معصومین به اقامه عدل در بین افراد بسیار توصیه و امر شده است. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «بین فرزندان خویش عدالت پیشه کنید همان‌گونه که دوست می‌دارید بین شما در بر و لطف عدالت را رعایت نمایند (مجلسی، ۱۴۰۳، ق، ۱۰۱: ۹۲).

علامه طباطبایی عدالت بین مردم را چنین توصیف می‌نماید: «عدالت بین مردم این است که هر کسی را در جای خود که به حکم عقل و یا شرع و یا عرف مستحق آن است قراردادی، نیکوکار را به‌خاطر احسانش احسان کنی، و بدکار را به‌خاطر بدیش عقاب نمایی، و حق مظلوم را از ظالم بستانی و در اجرای قانون تبعیض قائل نشوی» (طباطبایی، ۱۹۹۵، ۱۲: ۴۷۸).

در فقه امامیه نیز عدالت در روابط بین افراد، مورد نظر شارع مقدس می‌باشد. مثلاً در فقه آمده است کسی که مال غیر را تلف یا معیوب یا غصب نماید باید جبران خسارت کند. همچنین تشریع مجازات‌های شرعی از قبیل قصاص، حد و تعزیر از حیث اقامه عدل در بین افراد است. در بعضی مناصب که مرتبط با افراد است عدالت فردی نیز شرط شده است از قبیل: عدالت در گواهان بر طلاق (بحرانی، ۱۴۰۵، ق، ۲۵: ۲۵۱)، عدالت در بردارنده لقطه در حرم مکه (عاملی، ۱۴۲۹: ۵۹۲)، عدالت در وصی (نراقی، ۱۴۲۲، ق، ۲: ۱۸۶) عدالت در مقر (مرعشی نجفی، ۱۴۱۵، ق، ۲: ۶۵)، وکیل وکیل (عاملی، ۱۴۱۰، ق، ۵: ۷۰)، نماز و حج کسی که برای نماز قضای میت یا حج نایب می‌شود (بحرانی، ۱۴۰۵، ق، ۱۴: ۲۴۲) و متولی وقف (گیلانی، ۱۴۱۳، ق، ۴: ۱۱۷).

آنچه از قرآن کریم و سنت و فقه امامیه پیرامون ماهیت و گستره‌ی عدالت اجتماعی، استخراج می‌شود، عدالت اجتماعی عبارت است از: قرار گرفتن فرد در جایگاه اجتماعی شایسته خویش به‌گونه‌ای که بر طبق قوانین شرع مقدس اسلام، ملتزم به رعایت تساوی و انصاف در حقوق، مبادلات و رفتار با انسان‌های دیگر باشد. طبق این تعریف در عدالت اجتماعی، هر کس در جایی که به حکم عقل، شرع و عرف مستحق آن است، قرار می‌گیرد و با رعایت اصل برابری و عدالت، هر صاحب حقی به‌حق خویش دست یافته به‌طوری که نه ظلمی در حق دیگری روا می‌کند و نه مورد ظلم واقع می‌شود. همچنین مبارزه با ظلم، ریشه‌کنی

فساد و تباهی، رفع تبعیض، حذف رهبری مشرکان، یاری مستضعفان عالم و ترسیم یک نظام اجتماعی کامل از معنای عدالت اجتماعی مستفاد می‌شود.

در قرآن کریم مضامین و شاخص‌های عدالت اجتماعی با توجه به گستره آن عبارت است از: مبارزه با ظلم، فساد و بی‌عدالتی، حذف رهبری مشرکان، پیروزی مستضعفان عالم، رفع تبعیض، محرومیت‌زدایی، انصاف، مراعات شایستگی‌ها، اعطای حقوق افراد و ترسیم یک نظام اجتماعی کامل.

ارائه الگوی عدالت اجتماعی در مکتب حاج قاسم

با توجه به این که حاج قاسم سلیمانی بر لزوم ارائه الگوهای حقیقی در حکومت آرمانی تأکید دارد (مؤسسه حماسه‌سازان ثارالله، ۲۰۲۳: ۷۵۱)، در این مبحث با تبیین زوایای زندگی اجتماعی حاج قاسم سلیمانی و تطبیق مضامین عدالت اجتماعی مستخرج از شریعت اسلامی بر آن، حاج قاسم به عنوان مصداق عینی عدالت اجتماعی به جهان معرفی و قابلیت ظهور یک مکتب در عرصه عینی را به منصفه ظهور در می‌آورد و در این راستا ارائه الگو می‌دهد.

سردار حاج قاسم سلیمانی مصداق عینی عدالت اجتماعی

با عنایت به شریعت اسلامی، مبارزه با ظلم، فساد و بی‌عدالتی، حذف رهبری مشرکان، پیروزی مستضعفان عالم، رفع تبعیض، محرومیت‌زدایی، انصاف، مراعات شایستگی‌ها، اعطای حقوق افراد و ترسیم یک نظام اجتماعی کامل از جمله مضامینی است که از معنای عدالت اجتماعی در اسلام مستفاد می‌شود. بنابراین مضامین مذکور، بر کلام و سیره حاج قاسم سلیمانی تطبیق داده می‌شود تا با تخریج این مضامین از کلام و سیره ایشان، بتوان حاج قاسم سلیمانی را به عنوان مصداق عینی عدالت اجتماعی معرفی نمود. یکی از گسترده‌ترین عرصه‌های اجتماعی که شریعت اسلامی امر به اقامه عدالت نموده است، عرصه قدرت و حکومت است. نظام اسلامی و ولایت‌فقیه با عدالت اجتماعی رابطه‌ای تنگاتنگ دارد. حاج قاسم در سیره خود و همچنین در بیانات خویش به دفعات بر اطاعت از ولایت‌فقیه و تبعیت از قوانین جمهوری اسلامی تأکید داشته است. ایشان در وصیت‌نامه خویش خطاب به علما و فقهاء، حمایت بدون هرگونه ملاحظه از انقلاب، جمهوری اسلامی و ولی فقیه را راه صحیح می‌شمارد.

ایشان در حوزه‌ی حکمرانی، الزامات مدیریت راه، ایجاد رضایت، عدالت‌خواهی، برادری و برابری و همپایی می‌داند و نسبت به تأثیر مستقیم و جمعی مدیر در جامعه بر اقامه عدالت، ایجاد معنویت و تکامل انسان، به باور رسیده است. ایشان خصوصیت شجاعت، خلاقیت، مدیریت در دل حادثه و معنویت ویژه (کمال معنویت، اعتقاد جازم به مؤلفه‌های اصلی اسلام ناب) را از خصوصیات بسیار ضروری مدیر می‌داند و عدم وجود آن‌ها را یک خلأ بسیار بزرگ مدیریتی در جامعه دانسته است (مؤسسه حماسه‌سازان ثارالله، ۲۰۲۳: ۸۴۹-۸۵۰). حاج قاسم سلیمانی در زندگی اجتماعی به جایگاه و وظایف خود به‌خوبی آشنا بود و پا فراتر از آن نمی‌گذاشت. محمد جواد جعفری در این رابطه می‌گوید: «یکی از دوستان روحانی من که معموم هم بود،

رفت جلو خواست سردار عمامه سرش بگذارد، حاج قاسم گفت این کارها کار ما نیست و هر کاری اهل خودش را دارد» (یوسفی، ۲۰۲۱: ۱۲۶).

دیگر از ویژگی‌های برجسته مدیریتی حاج قاسم در راستای عدالت اجتماعی، به‌کارگیری از نیروهای متناسب با زیست بوم هر منطقه برای مدیریت، اعتماد به نیروهای بومی منطقه، ایجاد امت واحد اسلامی، ایجاد وحدت بین ملت‌های اسلامی، ایجاد تشکیلات برای جهان اسلام، گردآوری نیروها با مذاهب مختلف، مبدع ارتش چند ملیتی اسلامی (پهلوان شریف و کاظمی، ۲۰۲۰: ۱۵۷) می‌باشد.

حاج قاسم سلیمانی، مدیریت را اساس تحول اجتماعی دانسته و تحقق فرهنگ مبتنی بر قرآن، اخلاق، رفتار و سیره ائمه معصومین(ص) در مدیریت را از دستاوردهای جنگ می‌داند (مختارآبادی، ۲۰۲۳: ۱۵۲).

حاج قاسم سلیمانی در انتخاب کارگزاران و مدیران نکته سنج بود و تحت تأثیر نفوذ افراد قرار نمی‌گرفت. ابو امین فرمانده اسبق قرارگاه حمه می‌گوید: «در ماجرای یک عملیات در حومه حمه، یکی از سرداران مشهور ایرانی عملکرد ضعیفی داشت. حاج قاسم در همان جا و بدون در نظر گرفتن شهرت و سابقه آن فرمانده، به معاون او گفت می‌خواهم فلانی را عزل کنم و از این لحظه تو فرمانده آن یگان خواهی بود» (بیات، سید طباطبایی، ۲۰۲۰: ۱۷۷).

سید حسن نصرالله عدالت اجتماعی در مبارزه با ظلم، فساد و بی‌عدالتی، حذف رهبری مشرکان و پیروزی مستضعفان عالم را که حاج قاسم توانست برای منطقه به ارمغان آورد، مدیون حضور حاج قاسم در میدان عمل و دست گرفتن امور، مدیریت صحیح و به‌کارگیری مدیر اصلح برای این میدان می‌داند (محمدرضا، ۲۰۲۱: ۱۱۳-۱۱۵).

حوزه دیگر عدالت اجتماعی، عدالت اقتصادی است. دکتر امیری خراسانی در این مورد، می‌گوید: «در عملیات‌های جنوب که بعد از جنگ برای امنیت و سرکوب اشرار پیش آمد برنامه‌ریزی مدونی داشت. او برای معیشت و اقتصاد افرادی که برای گذران زندگی به اجبار به گروه‌های اشرار پیوسته بودند برنامه‌ریزی کرد و با حفر چاه آب و تقسیم ارضی وسیع کشاورزی به آن‌ها توانست علاوه بر خلع سلاح و برقراری امنیت در بُعد اقتصادی و امرار معاش این افراد نیز اقدام کرده و امنیت پایدار را در منطقه برقرار سازد» (امیری خراسانی: کد ۷؛ غفوری: کد ۸). سرهنگ پاسدار ایوب حضرتی می‌گوید: «سردار درباره‌ی معیشت بچه‌های سپاه دغدغه داشت (یوسفی، ۲۰۲۱: ۱۲۷)». همچنین، حضور ایشان در روستای سیل زده رُگبه و کمک به سیل‌زده‌ها بود که در این راستا برای فرستادن تجهیزات و نیروی کمکی با استاندار هم تماس گرفت» (یوسفی، ۲۰۲۱: ۱۲۶).

حوزه دیگر عدالت اجتماعی، عدالت در حوزه سیاست است. آیت‌الله خامنه‌ای، استکبار ستیزی، مبارزه با داعش و تقویت مادی و معنوی مقاومت را بخشی از کارکرد عملی و اجتماعی حاج قاسم بر می‌شمارد (حسینی خامنه، ۲۰۲۲). حاج قاسم سلیمانی در این راستا می‌فرماید: «وظیفه‌ای که به تک تک ما مسلمین واجب است، دفاع از کشور است (مؤسسه حماسه‌سازان ثارالله، ۲۰۲۳: ۹۳۸)». آقای خالدالبطش، عضو دفتر

سیاسی جهاد اسلامی، حاج قاسم را روح مقاومت می‌داند. مقاومتی که در جهان اسلام و امروزه در سطح جهان سبیل ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی است (شیرازی، ۲۰۲۰: ۱۰۴-۱۰۵).

حاج قاسم سلیمانی منطق خود و نظام جمهوری اسلامی را از ورود در جنگ‌های منطقه، دفاع از مظلوم بر می‌شمارد. دفاع از مظلوم در هر نقطه از جهان همان هدف مکتب امام‌خمینی(ره) است (خمینی، ۱۹۸۹، ۹: ۴۲۴-۴۲۶) که او به منصف ظهور می‌رساند.

کنت پولاک، تحلیلگر سابق سیا و متخصص امور منطقه جنوب غرب آسیا، حاج قاسم سلیمانی را در صحنه اجتماعی و سیاسی در راستای متقاعد کردن همه، جهت مبارزه با اشغالگران و ظالمان آمریکایی و داعش، استاد تبلیغات و استاد صفحه شطرنج منطقه جنوب غرب آسیا بر می‌شمارد (باقری دولت‌آبادی، ۲۰۲۱: ۳۴).

دیگر از نمونه‌های اجرای عدالت اجتماعی در گستره سیاست داخلی در سیره حاج قاسم سلیمانی می‌توان به سخن سردار حسین چناریان فرمانده انتظامی استان کرمان پیرامون تعامل حاج قاسم با اشرار ایران و بازگرداندن آنان به آغوش اجتماع، استناد نمود (غضنفرپور و عضدی، ۲۰۲۲: ۹۲).

ظهور عدالت اجتماعی در حوزه تشریع قوانین در سیره حاج قاسم، جنگ تحمیلی است. ایشان همواره تدبیر کننده امور و برنامه‌ریز و تشریع کننده قوانین مربوطه در این زمینه بوده است. ژنرال پترائوس رئیس سابق ستاد مشترک ارتش آمریکا و مدیر کل سابق سیا می‌گوید: «قاسم سلیمانی فردی بسیار توانمند و مدبر و دشمنی شایسته است و وی بازی خود را به‌خوبی انجام می‌دهد» (محمدی‌نیا، ۲۰۲۱: ۶۴).

در رابطه با عدالت اجتماعی در حوزه روابط فردی سرهنگ حسین حفارزاده فرمانده انتظامی شهرستان‌های استان کرمان پیرامون دقت حاج قاسم در رفتار با دیگران و صرف وقت در حل مشکلات مردم می‌گوید: «ما نشسته بودیم و صحبت می‌کردیم که به حاج قاسم گفتند عمه‌تان با شما کار دارد، حاج قاسم سریع رفت جلو و گرفتش تو بغل. ما حدود دو ساعت نشستیم ایشان فقط جواب مراجعه‌کنندگان را می‌داد. هر کسی می‌آمد و یک مشکلی داشت، محال بود دست خالی برگردد» (غضنفرپور و عضدی، ۲۰۲۲: ۹۹).

یکی از مدافعان حرم می‌گوید: «در منطقه‌ای به نام خالطی، قرار شد اسرای سوری با نیروهای تکفیری تبادل شوند. دیدم حاجی خودش می‌رفت بچه‌ها و وسایل مردم را از آن طرف می‌آورد» (یوسفی، ۲۰۲۱: ۱۰۸).

پدر شهید وحید نومی گلزار می‌گوید: «همه‌ی خانواده‌های شهدای مدافع حرم را برای برنامه‌ای دعوت کرده بودند، وسط سخنرانی سردار، یکی از مقامات آمد. جایی برای نشستن نبود. یکی از بچه‌ها را که در ردیف جلو بود، بلند کردند که ایشان بنشیند. سردار سخنرانی خودش را قطع کرد و گفت: فرزند شهید را از جایش بلند نکنید، بگذارید هر کجا دوست دارد بنشیند. برای ایشان صندلی دیگری بیاورید» (عباسپور، ۲۰۲۲: ۵۹).

سردار سرتیپ دوم پاسدار مهدی ایران‌منش می‌گوید: «نامه‌هایی را که مردم به ایشان می‌دادند، با جدیت دنبال می‌کرد. سردار سلیمانی، دنبال رضایتمندی مردم و مسلمانان بود» (شیرازی، ۲۰۲۰: ۷۹).

زندگی سردار سلیمانی مملو از تلاش برای نفی ظلم، دفاع از مظلوم، و رشد عدالت اجتماعی بود. با عملش به مردم امید می‌داد؛ رضایتمندی جامعه را می‌افزود و «مثل هم بودن» را در عمل به همگان می‌آموخت. مکتب سلیمانی، با شاخص عدالت اجتماعی به جهانیان نشان داد که نظریه‌ی سوسیال دموکراسی و مکاتب مادی، در حل مشکلات و پر کردن شکاف بین فقیر و غنی و بهره‌مند شدن مردم جهان از مواهب مادی و معنوی زندگی، راه به جایی نخواهد برد. او با حرکت در مسیر عدالت، به مسلمانان و غیرمسلمانان نشان داد که تنها نسخه‌ی درمان جامعه‌ی بشری امروز، اسلام ناب محمدی (ص) است (شیرازی، ۲۰۲۰: ۸۰).

مفهوم‌سازی (ارائه الگو)

در این مبحث برای ارائه الگوی عدالت اجتماعی در مکتب شهید سلیمانی نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته، ارائه می‌گردد. در مرحله تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه، مهم‌ترین کار، مشخص کردن طبقه‌های شاخص‌ها و رویدادها است تا از طریق آن محقق به تدریج با وقایع و علت آن‌ها بیشتر آشنا شود. بدین ترتیب محقق می‌تواند پس از مشخص کردن طبقه‌ها، آن‌ها را نام‌گذاری کند و به یکدیگر مرتبط نماید. این فرایند، کدگذاری نظری نامیده می‌شود. کدگذاری عملیاتی است که طی آن داده‌های جمع‌آوری شده، خرد و مفهوم‌پردازی می‌شود و به روش‌های جدید دوباره به یکدیگر متصل می‌گردند. استفاده از مراحل تحلیل داده‌ها از طریق کدگذاری نظری شامل سه مرحله کدگذاری باز، محوری و گزینشی است. کدگذاری به معنای گروه‌بندی بخش‌های اطلاعات با نامی کوتاه است که بتواند علی‌رغم کوتاهی، گویای قسمتی از اطلاعات باشد. جهت انجام کدگذاری باز راه‌های مختلفی وجود دارد. یکی از روش‌ها تحلیل سطر به سطر است. این روش با بررسی دقیق داده‌ها، عبارت به عبارت و گاه کلمه به کلمه انجام می‌شود. در این مرحله محقق با خواندن عمیق متن مصاحبه‌ها به مفهوم‌سازی می‌پردازد و با ذهنی آزاد، مفاهیم را نام‌گذاری می‌کند و محدودیتی برای آن‌ها در نظر نمی‌گیرد (منصوریان^۱، ۲۰۱۷).

در کدگذاری پژوهش‌های کیفی محقق برخی از مفاهیم را زیر مفاهیم انتزاعی‌تری قرار می‌دهد که مقوله نامیده می‌شود. با افزایش مفاهیم محقق باید کار دسته‌بندی آن‌ها را آغاز کند و هر دسته را در زیر اصطلاحات انتزاعی‌تر یعنی همان مقوله‌ها بگذارد که این فرایند مرتبط کردن مقوله‌ها به مقوله‌های فرعی، کدگذاری محوری نامیده می‌شود و سپس شرایط علی، زمینه‌ها، شرایط واسطه‌ای، راهبردها و پیامدهای آن معین می‌شود. در آخرین مرحله، کدگذاری گزینشی است که فرایند یکپارچه‌سازی و پالایش نظریه فرا می‌رسد. در یکپارچه‌سازی، مقوله‌های حول یک مفهوم مرکزی که قدرت توضیح‌دهندگی دارد مرتب می‌شود. همین که به یک اندیشه مرکزی پایبند شد، مقوله اصلی توسط جمله‌های تبیینی که حاکی از ارتباط هستند به یکدیگر وصل می‌شوند. این فرایند به ساخت نظریه کمک می‌کند و آن را بهبود بخشیده و اعتبار درونی آن را افزایش می‌دهد. در شکل شماره ۱، چگونگی مفهوم‌سازی جملات مصاحبه به عنوان نمونه نشان داده

شده است. لازم به ذکر است که مفهوم‌سازی در این پژوهش، فرآیندی پویا و تکرارشونده بوده است. اگرچه در این بخش به منظور ارائه یک الگوی منسجم، بر یک مقوله کانونی تمرکز شده است، اما در طول فرآیند تحلیل داده‌ها، مقوله‌های متعددی شناسایی گردیده‌اند که هر یک زوایایی از مفهوم عدالت اجتماعی در مکتب شهید سلیمانی را تبیین می‌نمایند. این مقوله‌ها در تعامل با یکدیگر، تصویری جامع‌تر از این مفهوم را ترسیم نموده و امکان درک عمیق‌تری از ابعاد و ویژگی‌های آن را فراهم می‌آورند. برای رعایت اختصار و پرهیز از پراکنده‌گویی، در این بخش تنها به ارائه الگوی اصلی اکتفا شده است، اما تحلیل تفصیلی سایر مقوله‌ها و ارتباط آن‌ها با الگوی اصلی در بخش‌های آتی مقاله ارائه خواهد شد.

کد مصاحبه	تاریخ مصاحبه	ساعت شروع مصاحبت پایان
1	1403/5/12	9 تا 10:18

افرادی که عدالت را معیار زندگی خود قرار داده‌اند و عادلانه زندگی کرده‌اند به عدالت در زندگی از جایگاه تکلیف‌گرا و رسیدن به تقوا نگریسته‌اند. سردار سلیمانی انسانی خدا ترس بود و فقط دنبال این بود که ببیند خدا چه می‌خواهد. به رضای خدا فکر می‌کرد و لذا به سلیقه خودش و به اندیشه شخصی خودش اهتمام نمی‌کرد. نگاهی کاملاً دینی داشت و مسئله عدالت محوری را در سطح جهانی دنبال می‌کرد. هر جا ظلمی اتفاق می‌افتاد ساکت نمی‌نشست. مهم نبود آن کسی که مظلوم واقع می‌شد هم فکرتش باشد، هم جنسش باشد و هم تدریسه اش باشد هم مذهبش باشد یا نباشد. برای تحقق عدالت در آن جایگاه نهایت تلاش را می‌کرد.

- pc نگاه تکلیف‌گرایانه به عدالت
- pc عدالت وسیله‌ای برای رسیدن به تقوا
- pc تقدم رضای الهی بر لذت‌های شخصی
- pc نگاه جهانشمول به عدالت
- pc عدم تبعیض در اجرای عدالت در سطح جهان

شکل ۱: مرحله مفهوم‌سازی در کدگذاری باز

کشف مقوله‌ها

برای کشف مقوله‌ها و ویژگی‌های آن، جملاتی که دربرگیرنده مفهوم مورد نظر بودند به‌همراه کد شناسایی آزمودنی و نیز مفاهیم شناسایی شده در جدولی وارد شدند و سپس به مقوله‌بندی مفاهیم پرداخته شد. نمونه‌ای از مقوله‌یابی در جدول شماره ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: نمونه‌ای از جداسازی جملات از مصاحبه و مفهوم‌سازی آنها و ایجاد مقوله

کد فراگیر	کد سازمان دهنده	کد پایه	گزاره‌های مصاحبه‌شوندگان
		عدالت اقتصادی	کد ۱۰: "در عملیات‌های جنوب که بعد از جنگ برای امنیت و سرکوب اشرار پیش آمد برنامه‌ریزی مدونی داشت. یک بُعد مسئله دستگیری اشرار و قاچاقچیان که علاوه بر ترانزیت مواد مخدر اقدام به گروگان‌گیری و قتل و ناامنی می‌کردند، سردار سلیمانی برای پایان ماجرا و اینکه چه شرایطی برای ثبات

امنیت انجام شود نیز برنامه داشت. او برای معیشت و اقتصاد افرادی که برای گذران زندگی به اجبار به گروه‌های اشرار پیوسته بودند برنامه‌ریزی کرد و با حفر چاه آب و تقسیم اراضی وسیع کشاورزی به آن‌ها توانست علاوه بر خلع سلاح و برقراری امنیت در بُعد اقتصادی و امرار معاش این افراد نیز اقدام کرده و امنیت پایدار را در منطقه برقرار سازد." کد ۵: "در عملیات جنوب شرق کشور، جنوب کرمان و سیستان و بلوچستان اقوامی که به آنها امان نامه داد که اسلحه خود را زمین بگذارند. برای اینکه مسئله معیشت آنها را حل کند همه آنها را به کار دعوت کرد. سردار سلیمانی برای اقتصاد خانوار آنها طرح و برنامه داشت. برای آنها از دولت مجوز گرفت و با حفر چاه آب و تقسیم اراضی کشاورزی زمینه معیشتی را فراهم ساخت و به صورت ریشه‌ای زمینه‌های بروز ناامنی را خشکاند و در اینجا می‌توان گفت که عدالت اقتصادی به صورت کامل تبلور پیدا کرده است."			
کد ۱: "او مسئله عدالت‌محوری را در سطح جهانی دنبال می‌کرد. هر جا ظلمی اتفاق می‌افتاد ساکت نمی‌نشست. مهم نبود آن کسی که مظلوم واقع می‌شد هم فکرش باشد، هم جنسش باشد و هم اندیشه‌اش باشد هم مذهبی باشد یا نباشد. برای تحقق عدالت در آن جایگاه نهایت تلاشش را می‌کرد." کد ۸: "نکته‌ای که برایشان بسیار با اهمیت بود و تصادفی هم نبود بحث اجتماع و مردم بود. حاج قاسم مردمی بود و خدمت به مردم را عبادت می‌دانست، این را در اصلاتی که ایشان به افراد می‌داد حس می‌کردم. به همین دلیل برای تحصیل در دانشگاه رشته علوم اجتماعی را انتخاب کرد." کد ۴: "در بحث مقابله با اشرار مسئله‌ای که سردار سلیمانی مطرح می‌کرد کار فرهنگی بود ایشان دستور دادند که در مناطق جنوب مدرسه به سازند و با ایجاد کتابخانه و زیرساخت‌های فرهنگی زمینه تحصیل در مقاطع مختلف را فراهم کنند. در سال‌هایی که امنیت جنوب شرق مسئله بسیار مهمی برای کشور به حساب می‌آمد حاج قاسم با کارهای فرهنگی که انجام داد علاوه بر برقراری امنیت در بُعد نظامی، با فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی که در منطقه انجام داد زمینه بروز ناامنی را به طور کامل خشکاند و به عقیده من	عدالت فرهنگی	انصاف در رفتار با انسان‌ها	تحصیل رضایت خداوند از راه خدمت به خلق

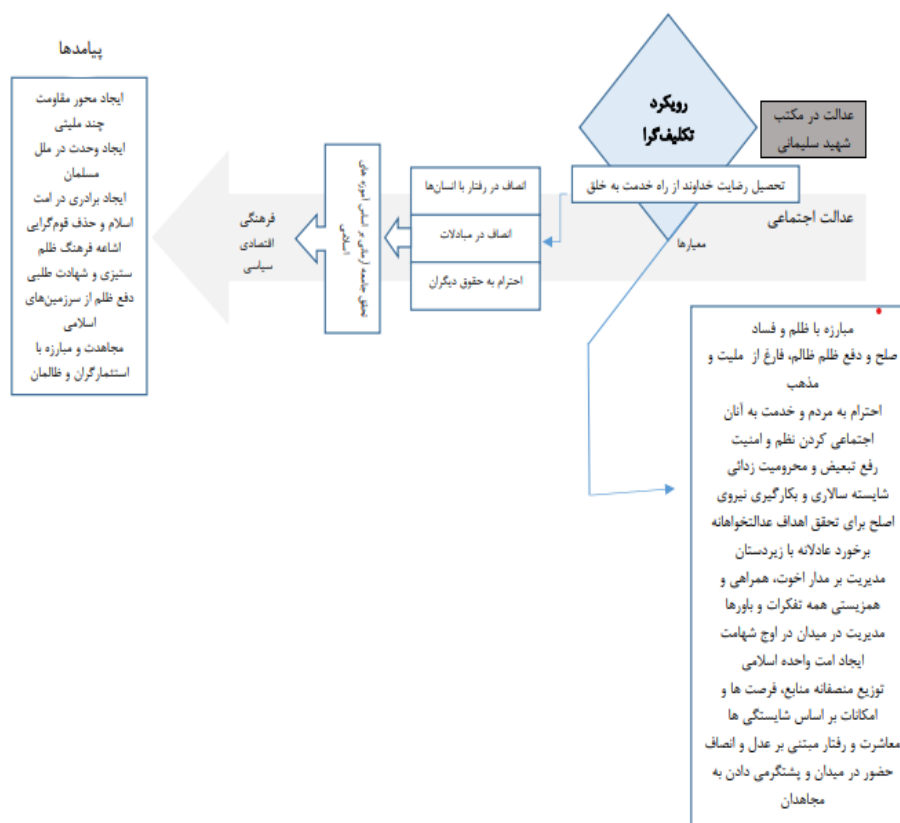
این کارها از بُعد امنیتی دارای اهمیت بسیار زیادی است و یک تجربه بسیار قوی در ایجاد عدالت اجتماعی و برقراری امنیت در همه حوزه‌ها می‌باشد."		
کد ۹: "حاج قاسم در حوزه مسائل اجتماعی واقعاً نگاه عدالت محوری را دنبال می‌کند. سیلی که در مناطق جنوب آمد. برایش فرق نمی‌کرد که اینجا جنوب است یا مناطق دیگر است و همان کاری را که برای خطه خودش داشت انجام می‌داد در زمان زلزله بم و امثال آن، همان کار را در منطقه دیگر انجام می‌دهد. در آب و گل می‌رود و دستور می‌دهد و مشکلات را کاهش می‌دهد." کد ۱: "نوع نگاه قاسم سلیمانی در مورد دختر و پسرهای امروزی جامعه ما همان نگاه دین است. قاسم سلیمانی وقتی می‌گوید اینها بچه‌های خودمان هستند و ما مثل دختر و پسر خودمان باید آنها را ببینیم می‌خواهد بگوید که اگر بچه خودت هم بود همین نگاه افراطی را داشتی و تند برخورد می‌کردی. عدالت اینجا چه می‌گوید؟ عدالت می‌گوید که متناسب با شرایط سنی و موقعیتی یک برخورد داشته باش که این آدم به مرور زمان به خطای خود برسد و اصلاح کند. این نگاه عدالت است. عدالت اجتماعی هم هست..." کد ۳: "شهید سلیمانی با بهره‌گیری از تجربیات خود در میدان‌های نبرد، به ایجاد استراتژی‌های مؤثر در مقابله با تهدیدات امنیتی پرداخت. او با ایجاد گروه‌های مردمی و بسیج، به مردم این امکان را داد که در تأمین امنیت جامعه نقش داشته باشند و احساس مسئولیت کنند. این رویکرد، نه تنها به تقویت نظم و امنیت کمک کرد، بلکه باعث افزایش همبستگی اجتماعی و همکاری میان اقشار مختلف جامعه شد." کد ۵: "سردار سلیمانی با توجه به مسائل منطقه‌ای و بین‌المللی، به تقویت روابط با کشورهای همسایه و ایجاد ائتلاف‌های امنیتی پرداخت. او با درک عمیق از تهدیدات مشترک، توانست همکاری‌های مؤثری را در زمینه امنیت منطقه‌ای ایجاد کند که به ثبات و امنیت بیشتر در کشور و منطقه کمک کرد. که نمونه بارز آن در مبارزه با داعش و نابودی آن تبلور یافت."	عدالت سیاسی	

کد ۷: "سلیمانی، به‌عنوان یکی از فرماندهان برجسته و تأثیرگذار در تاریخ معاصر ایران، با درک عمیق از شرایط منطقه و نیازهای اجتماعی، اقداماتی انجام داد که به تقویت نظم و امنیت در جامعه کمک شایانی کرد. توانایی او در ایجاد ارتباطات مؤثر با مردم و نیروهای مختلف توانست با ایجاد اعتماد و همکاری میان مردم و نهادهای امنیتی، نظم و امنیت را به یک موضوع اجتماعی تبدیل کند. این ارتباط نزدیک، به مردم احساس امنیت و آرامش می‌داد و آنان را به مشارکت در تأمین امنیت جامعه ترغیب می‌کرد."			
کد ۶: "شهید سلیمانی در شیوه مدیریت خود توجه به شایسته‌سالاری در انتخاب همکاران و نیروهای زیرمجموعه‌اش را مدنظر قرار می‌داد. او به‌خوبی می‌دانست که برای دستیابی به اهداف بزرگ، نیاز به افرادی دارد که نه تنها دارای تخصص و مهارت‌های لازم باشند، بلکه از نظر اخلاقی و انسانی نیز در سطح بالایی قرار داشته باشند. این رویکرد باعث می‌شد که تیم‌های کاری او همواره متعهد و با انگیزه باشند و در راستای تحقق اهداف عدالت‌خواهانه تلاش کنند." کد ۴: "مدیریت شهید قاسم سلیمانی بر مدار اخوت، همراهی و هم‌زیستی همه تفکرات و باورها بود، توانایی او در ایجاد فضایی از همدلی و همبستگی میان نیروهای مختلف شگفت‌انگیز بود. او با درک عمیق از تنوع فرهنگی و مذهبی محور مقاومت، به‌دنبال ایجاد پل‌های ارتباطی میان گروه‌های مختلف بود. او به‌خوبی می‌دانست که برای دستیابی به اهداف بزرگ، نیاز به همکاری و همفکری همه اقوام و افکار دارد. این رویکرد باعث می‌شد که افراد احساس کنند که بخشی از یک خانواده بزرگ هستند و در نتیجه، انگیزه بیشتری برای همکاری و تلاش در راستای اهداف مشترک داشته باشند."	معیارهای مدیریت (حکمرانی) عدالت‌گرایانه	عدالت در رعایت حقوق دیگران	

جمع‌بندی تحلیل داده‌ها و استخراج مقوله‌ها

تحلیل محتوای مصاحبه‌های انجام شده و داده‌های مندرج در جدول شماره ۱، نشان‌دهنده ساختار منسجم و چند بُعدی عدالت اجتماعی در مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی است. استخراج کدهای پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر، ابعاد متنوعی از عدالت اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، رفتاری و مدیریتی را در این مکتب روشن ساخته است. نکته برجسته در این یافته‌ها، محوریت «تحصیل رضایت خداوند از راه خدمت به خلق» است

که به عنوان مضمون فراگیر، تمامی ابعاد عدالت اجتماعی را در بر می‌گیرد و نشان‌دهنده پیوند عمیق عدالت اجتماعی با آموزه‌های دینی و اخلاقی در مکتب حاج قاسم می‌باشد. این نتایج حاکی از آن است که عدالت اجتماعی در مکتب حاج قاسم، نه تنها یک مفهوم نظری، بلکه یک رویکرد عملی و مدیریتی است که در عرصه‌های مختلف امنیت، معیشت، فرهنگ و سیاست به صورت همزمان و هماهنگ تحقق یافته است. همچنین، تأکید بر مدیریت فعال در میدان و شایسته‌سالاری، نشان‌دهنده اهمیت نقش رهبر در تحقق عدالت اجتماعی و ایجاد همبستگی و انسجام اجتماعی است. با توجه به این یافته‌ها، می‌توان گفت که مکتب حاج قاسم سلیمانی، الگویی جامع و مبتنی بر ارزش‌های انسانی و دینی برای عدالت اجتماعی ارائه می‌دهد که می‌تواند در طراحی مدل‌های عدالت اجتماعی معاصر مورد استفاده قرار گیرد. در بخش بعدی، با بهره‌گیری از این تحلیل‌ها و پیشنهادها، به طراحی الگوی عدالت اجتماعی در مکتب شهید سلیمانی پرداخته خواهد شد.

شکل ۲: ارائه الگو

نتایج

کلمه "عدل" ۲۸ مرتبه در ۲۴ آیه از ۱۱ سوره قرآن استعمال شده است. عدل در لغت به معنای برابری و راست کردن امور آمده است. "عدالت" مصدر آن است. کلمه قسط مترادف عدل است و در آیات بسیاری به اقامه عدل با کلمه قسط به آن اشاره نموده است. عدل یکی از اصول مذهب و از زیربنای فکری مسلمانان محسوب می‌شود. گستره و دامنه عدل عام و فراگیر است. با تعمق در آیات و روایات می‌توان ادعا نمود معنای برابری و راست کردن امور و قرار گرفتن شیء در جایگاه مناسب خود، از میان معانی لغوی عدالت، در مقایسه با دیگر معانی لغوی آن، مناسب‌تر است. با عنایت به قرآن کریم و روایات، عدالت به «عدالت فردی» و «عدالت اجتماعی» قابل تقسیم است. مقصود از «عدالت اجتماعی» نیز این است که انسان در جایگاه اجتماعی اصلی و الهی که خداوند برای او لحاظ نموده است قرار گیرد، به این معنا که مطابق با قوانین شرع مقدس اسلام به رعایت تساوی و انصاف در حقوق، مبادلات و رفتار با انسان‌های دیگر ملتزم باشد.

با عنایت به آیات شریفه در قرآن کریم، قلمروی عدالت، در امور اجتماعی تحت عناوین عدالت در حوزه حکمرانی، عدالت در حوزه اقتصادی، عدالت در حوزه سیاسی، عدالت در حوزه قانون‌گذاری و عدالت در حوزه روابط بین فردی منقسم می‌شود.

مضامین عدالت اجتماعی در شریعت اسلامی شامل رعایت تساوی و انصاف در حقوق، رعایت تساوی و انصاف در مبادلات، رعایت تساوی و انصاف در رفتار با انسان‌ها، مبارزه با ظلم، ریشه‌کنی فساد و تباهی، رفع تبعیض، خدمتگزاری به مردم، حذف رهبری مشرکان، یاری مستضعفان عالم و ترسیم یک نظام اجتماعی کامل می‌باشد. با غور در سیره‌ی زندگی حاج قاسم سلیمانی و یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای مصاحبه‌ها و استخراج کدها و مقوله‌ها نشان داد که عدالت اجتماعی در مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی دارای ابعادی چندگانه شامل عدالت اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، رفتاری و مدیریتی است. محور اصلی این عدالت، «تحصیل رضایت خداوند از راه خدمت به خلق» است که تمامی ابعاد دیگر را در بر می‌گیرد و نشان‌دهنده پیوند عمیق عدالت اجتماعی با ارزش‌های دینی و اخلاقی می‌باشد. این نتایج تأکید می‌کند که مکتب حاج قاسم، عدالت اجتماعی را به‌عنوان یک رویکرد عملی و جامع در عرصه‌های مختلف اجتماعی و مدیریتی دنبال می‌کند.

References

- Qur'an-e Karim
- Nahj al-Balagha
- Abbaspour, Hossein (2022). *The resurrection narrative*, Tehran: Rah Yar. (In Persian)
- Abulfutuh Razi, Hossein ibn Ali (1408). *Rawz al-janan wa ruh al-janan fi tafsir al-Qur'an*, Mashhad: Astan Quds Razavi. (In Arabic)

- Agha Nazari, Hasan, Tavakkoli, Mohammad Javad, & Bidar, Mohammad (2018). Semantic analysis of school, system and science in Islamic economic literature, “Ma’refat-e Eqtesad-e Eslami”, 10(19), 25-46. (In Persian)
- Ahmadi Mianji, Ali (1411). *Al-Asir fi al-Islam*. Qom: Daftar Nashr-e Islami, Jameat al-Modarresin. (In Arabic)
- Ameli, Baha’ al-Din Mohammad ibn Hossein & Savuji, Nezam ibn Hossein (1429). *Abbasi Collection and its completion*, Qom: Daftar Nashr-e Islami, Jameat al-Modarresin. (In Arabic)
- Ameli, Harr, Mohammad ibn Hassan. (1409). *Vasael al-Shia*, Qom: Moassese Al al-Bayt (a.s.), (In Arabic)
- Ameli, Shahid Awwal, Mohammad ibn Makki (1400). *Al-Qawa’ed wa al-Fawa’ed*, Qom: Ketabforushi Mofid. (In Arabic)
- Ameli, Shahid Awwal, Mohammad ibn Makki (1410). *Al-Lum’a al-Dimashqiya fi Fiqh al-Imamiyah*, Beirut: Dar al-Turath - al-Dar al-Islamiyah. (In Arabic)
- Ameli, Shahid Awwal, Mohammad ibn Makki (1417). *Al-Durus al-Shar’iya fi Fiqh al-Imamiyah*, Qom: Daftar Nashr-e Islami, Jameat al-Modarresin. (In Arabic)
- Amin Maqaddasi, Abolhasan & Afsahi, Nafiseh (2023). “A semantic analysis of the concept of social justice in the Holy Qur’an”, *Adab-e Arabi*, 15(1), 43-60. (In Persian)
- Bagheri Dowlatabadi, Ali (2021). “Islamic revolution and school-building: The case of Martyr Haj Qasem Soleimani”, *Faslname-ye Elmi Motale’at-e Defa-e Moghaddas*, 7(4), 27-50. (In Persian)
- Bahrani Al Asfour, Yusuf ibn Ahmad ibn Ebrahim (1405). *Al-Hada’iq al-nazera fi ahkam al-itrah al-tahera*, Qom: Daftar Nashr-e Islami, Jameat al-Modarresin. (In Arabic)
- Bastani, Fuad Afram (1996). *Abjadi Dictionary*, Tehran: Eslami. (In Persian)
- Bayat, Abdolhamid & Seyed Tabatabaei, Seyed Mehdi (2020). “The optimal pattern of interpersonal communication in the command hierarchy: The case study of Martyr Haj Qasem Soleimani”, *Modiriyat-e Eslami*, 28(4), 169-185. (In Persian)
- Bazargan, Abbas (1992). *Introduction to qualitative and mixed research methods: Common approaches in behavioral sciences*, Tehran: Didar. (In Persian)
- Beheshti, Mohammad (1992). *Saba Dictionary*, Tehran: Saba. (In Persian)
- Fayz Kashani, Mohammad ibn Shah Morteza (1415). *Tafsir al-Safi*. Tehran: Maktaba al-Sadr. (In Arabic)
- Ghazanfarpour, Hossein, Azodi, Vahid, Mirzaee, Mohammad Hasan, & Zabeli Rayeni, Fatemeh (2022). *Historical research on Martyr Haj Qasem Soleimani*. (In Persian)
- Gilani, Mirza Qommi, Abolqasem ibn Mohammad Hasan (1413). *Jame’ al-Shatat fi Ajwabat al-Su’alat*. Tehran: Moassese Keyhan. (In Arabic)
- Haji Akbari, Fatemeh & Shirdel, Masoumeh (2023). “Explanation of religious teachings in the school of Martyr Lieutenant General Haj Qasem Soleimani”, *Majale-ye Motale’at-e Bidari Eslami*, 12(2), 47-75. (In Persian)
- Hoseini Khamenei, Seyed Ali. (n.d.). *Statements*, 2002, 2022, 2019 Retrieved from [https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=48618]
- [https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=46944]
- [https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=51635]

- Ibn Shu'bah, Hasan ibn Ali (2003). *Tuhaf al-uqul*, Translation: Sadegh Hasanzadeh, Qom: Entesharat-e Al Ali (a.s.). (In Persian)
- Jama'i az Pajoheshgaran, Zir-e Nazar-e Shahroudi, Seyed Mahmoud Hashemi (1426). *Jurisprudence Encyclopedia according to the School of Ahl al-Bayt*, Qom: Moaseseye Daerat al-Ma'arif Fiqh Islami bar Mazhab-e Ahl al-Bayt (a.s.). (In Persian)
- Javadi Amoli (2008). *Thematic Interpretation of the Holy Quran*, Qom: Markaz-e Nashr-e Esra. (In Persian)
- Khalkhali, Seyed Mohammad Mahdi Mousavi (1422). *Governance in Islam or Guardianship of the Jurist*, Translation: Jafar Alhadi, Qom: Daftar Nashr-e Islami, Jameat al-Modarresin. (In Persian)
- Khomeini, Seyed Ruhollah Mousavi (1989). *The Book of Imam*, Tehran: Moaseseh Tanzim va Nashr Asar-e Imam Khomeini (s.). Retrieved from http://www.imam-khomeini.ir/fa/C207_44725 (In Persian)
- Khoeini, Ghafour, Mojtahed Soleimani, Abolhasan, & Najafi Zia, Mahdi (2020). "The position of justice in the Imami jurisprudence and the laws of the Islamic Republic of Iran", *Do Faslname-ye Motale'at-e Eqtesad-e Eslami*, 12(2), 35-62. (In Persian)
- Larijani, Mohammad Javad (1998). *Religiosity, Government and Development*, Tehran: Moasseseh Farhangi Andisheh Moaser. (In Persian)
- Makarem Shirazi, Naser (1992). *The exemplary interpretation*, Tehran: Dar al-Ketab al-Islamiya. (In Persian)
- Mansoryan, Yazdan (2017). *Phenomenology outside the borders of philosophy* (Conversation text)
- Marashi Najafi, Seyed Shahab al-Din (1415). *Al-Qisas 'ala Dhou' al-Qur'an wa al-Sunnah*, Qom: Ketabkhaneh Ayatollah Mar'ashi. (In Arabic)
- Miles, Melanie B, & Huberman, A. Michael (1984). *Qualitative data analysis*, London: Sage.
- Mohammadi Nia, Asadollah (2021). *Haj Qasem, Our Fortunate Friend*, Qom: Entesharat-e Sebt Akbar (a.s.). (In Persian)
- Moein, Mohammad (2005). *Persian Dictionary*, Tehran: Entesharat-e Seraayesh. (In Persian)
- Moasseseh Hamaseh Sazan-e Sarallah (2023). *Thematic classification of Martyr Soleimani's speeches*, Tehran: Maktab-e Haj Qasem. (In Persian)
- Mokhtar Abadi, Hossein (2023). *Book of Sayings of Martyr Haj Qasem Soleimani*, Kerman: Shahid Bahonar University of Kerman. (In Persian)
- Mokhtari, Reza & Sadeghi, Mohsen (1426). *Crescent sighting*, Qom: Daftar Tablighat-e Islami, Howzeh Elmiyeh Qom. (In Arabic)
- Najafi, Mohammad Hasan (1404). *Jawaher al-Kalam fi Sharh Sharaye' al-Islam*, Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi. (In Arabic)
- Naraq, Molla Ahmad (1999). *The Ascension of Happiness*, Tehran: Payam-e Azadi. (In Persian)
- Naraq, Molla Ahmad ibn Mohammad Mahdi (1422). *Treatises and issues*, Qom: Kongereh Naraqiyin Molla Mahdi va Molla Ahmad. (In Arabic)
- Pahlevan Sharif, Mohammad Amin & Kazemi, Mohammad Hossein (2020). "Competency model of civilization-building jihadist managers: The case of Martyr Qasem Soleimani", *Modiriyat-e Eslami*, 28(4): 141-168. (In Persian)

- Qorashi, Seyed Ali Akbar (1992). *Qamus al-Qur'an*, Tehran: Dar al-Ketab al-Islamiya. (In Persian)
- Ragheb Esfahani, Hossein ibn Mohammad (1995). *Vocabulary of the Qur'an*, (2nd ed.). Tehran: Mortezaei. (In Persian)
- Rostami Nasab, Abbasali (2021). *The school and the instructive classroom of Martyr Haj Qasem Soleimani*, Kerman: Shahid Bahonar University of Kerman, Haj Qasem School Research Center. (In Persian)
- Sarmad, Zohreh, Hejazi, Elaheh, & Bazargan, Abba (2008). *Research methods in behavioral sciences (12th ed.)*, Tehran: Agah. (In Persian)
- Shirazi, Ali (2020). *Indicators of Martyr Soleimani's School*, Qom: Khat-e Moghadam. (In Persian)
- Tabatabaei, Mousavi Hamadani, Seyed Mohammad Baqer. (1995). *Tarjomeh Tafsir al-Mizan*, Qom: Daftar Nashr-e Islami, Jameat al-Modarresin. (In Persian)
- Tamimi Amadi, Abd al-Wahid ibn Mohammad. (1987). *Tasnif-e Ghurar al-Hikam va Durar al-Kalam*, Qom: Daftar Tablighat. (In Persian)
- Tayyeb, Abdolhossein (1990). *Atiyab al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an* (14 vols.), Tehran: Eslami. (In Persian)
- Tehrani, Seyed Mohammad Hossein Hosseini (1421). *Guardianship of the Jurist in the government of Islam* (2nd ed.). Mashhad: Entesharat-e Allameh Tabatabaei. (In Persian)
- Toraei, Fakhraddin ibn Mohammad (1996). *Majma' al-Bahrain*. Tehran: Mortezaei. (In Persian)
- Tusi, Abu Ja'far, Mohammad ibn Hasan (1407). *Al-Khilaf*. Qom: Daftar Nashr-e Islami, Jameat al-Modarresin. (In Arabic)
- Tusi, Mohammad ibn Hasan (1414). *Al-Amali*. Qom: Dar al-Thaqafah. (In Arabic)
- Yazdi, Seyed Mohammad Kazem (1415). *Questions and Answers*, Tehran: Markaz Nashr al-Ulum al-Islamiya. (In Arabic)
- Yousefi, Majid (2021). *God is the Superpower: Memories of the people of Hamedan from the days of Martyr Haj Qasem*, Tehran: Rah Yar. (In Persian)

Table: Interviewees

Interviewee Code	Full Name	Occupation	Workplace
1	Hasan Askari Baqerabadi	Head of the Office of the Institution of the Supreme Leader at Shahid Bahonar University of Kerman	Shahid Bahonar University of Kerman
2	Mohammad Hadi Qahari Kermani	Associate Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Law and Theology	Shahid Bahonar University of Kerman
3	Hossein Ghazanfarpour	Professor, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities	Shahid Bahonar University of Kerman
4	Shams al-Din Najmi	Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities	Shahid Bahonar University of Kerman
5	Hakimeh Qotbi-Nejad	Assistant Professor, Department of Theology, Faculty of Law and Theology	Shahid Bahonar University of Kerman
6	Somayeh Mohammad Sadeqi-Pour	Head of the Office, Faculty of Literature and Humanities	Shahid Bahonar University of Kerman
7	Ahmad Amiri Khorasani	Professor, Department of Literature, Faculty of Literature and Humanities	Shahid Bahonar University of Kerman
8	Mahmoud Ghafouri	Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Theology	Shahid Bahonar University of Kerman
9	Agha Dosti	Retired Employee, Faculty of Literature and Humanities	Shahid Bahonar University of Kerman
10	Mohammad Arab-Nejad	Retired from Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC) Kerman	Kerman, Khiaban-e Shahid Fouladi